

دیپلماسی انرژی ایران در حوزه دریای خزر

نویسندگان:

دکتر مجید نجات‌پور

دکتر محسن دیانت

دکتر محمد یوسفی جویباری

سرشناسه	:	نجات‌پور، مجید، ۱۳۶۳ -
عنوان و نام پدیدآور	:	دیپلماسی انرژی ایران در حوزه دریای خزر / نویسندگان مجید نجات‌پور، محسن دیانت، محمد یوسفی جویباری .
مشخصات نشر	:	تهران : کتاب دانشجو، ۱۳۹۶ .
مشخصات ظاهری	:	۱۵۹ ص.
شابک	:	۱۲۰۰۰ ریال 6-53-978-600
وضعیت فهرست نویسی	:	فیا
موضوع	:	انرژی، منابع -- دریای خزر، منطقه -- جنبه‌های سیاسی
موضوع	:	Power resources -- Political aspects -- Caspian Sea Region
موضوع	:	سیاست انرژی -- ایران
موضوع	:	Energy policy -- Iran
موضوع	:	ایران -- روابط خارجی -- دریای خزر، منطقه
موضوع	:	Caspian Sea Region -- Iran -- Foreign relations
موضوع	:	دریای خزر، منطقه -- روابط خارجی -- ایران
موضوع	:	Caspian Sea Region -- Foreign relations -- Iran
شناسه افزوده	:	دیانت، محسن
شناسه افزوده	:	یوسفی جویباری، محمد،
رده بندی کنگره	:	۱۳۹۶ ۹۰۲/الف HD۹۵۰۲
رده بندی دیویی	:	۳۳۳/۷۱۰ ۱۵
شماره کتابشناسی ملی	:	۴۸ : ۶۷۷

مرکز فروش: کتاب دانشجو

تهران، خیابان انقلاب، پستال خیابان فخر رازی، پلاک ۱۲۵۴

تلفن: ۰۲۴۹۳۱۶۵

عنوان کتاب: دیپلماسی انرژی ایران در حوزه دریای خزر

نویسنده: دکتر مجید نجات‌پور، دکتر محسن دیانت، دکتر محمد یوسفی جویباری

صفحه‌آرایی: ه. سوری

طراح جلد:

لیتوگرافی: طاووس رایانه

چاپ و صحافی: مبتکران

نوبت چاپ: اول، ۱۳۹۶

تیراژ: ۵۰۰ جلد

قیمت: ۱۲۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۵۰۶۱-۵۳-۶

حق چاپ برای مترجم محفوظ است.

(هر گونه کپی و نسخه‌برداری از مطالب این کتاب ممنوع می‌باشد.)

پیشگفتار

پس از فروپاشی شوروی و ظهور جمهوری‌های تازه استقلال یافته در منطقه خزر و آسیای مرکزی موجب تحول شگرفی در وضعیت ژئوپلیتیک این گستره جغرافیایی شد و به تبع آن منافع ملی ایران در این حوزه اهمیت و جایگاه خاصی یافت؛ به شکلی متفاوت از مقطع پیش از فروپاشی شوروی، که با منافع ملی کشورهای استقلال یافته وابستگی متقابل پیدا کرده است. در اثر این تحول ذکر شده فرصت‌ها و محدودیت‌های پیش روی ایران در مقطع زمانی پیش از فروپاشی شوروی، نای خود را به بیم‌ها و امیدهای جدیدی داد. بدین شرح که ایران موقعیت خود را به عنوان یک قدرت منطقه‌ای توازن دهنده بین دو ابرقدرت شرق و غرب از دست داد و در کنار آن تهدید دائمی امپراتوری توسعه طلب شوروی در شمال ایران رفع شد. در جهت مقابل پس از فروپاشی شوروی، فرصت‌های زیادی نظیر احیای حقوق از دست رفته در دریای خزر، احیای و بازگشت قومی-فرهنگی بین ایران و برخی ملت‌های منطقه، بهره‌برداری از پتانسیل‌های اقتصادی موجود در منطقه به ویژه در صنعت نفت و گاز، برای ایران ایجاد شد. در کنار این فرصت‌ها تهدیداتی نیز پیش روی ایران ظاهر شد که عبارتند از: گسترش پایگاه آمریکا به شمال ایران و تلاش آنها در منزوی کردن و ممانعت از نفوذ این کشور در منطقه تازه استقلال یافته آسیای مرکزی و قفقاز، رقابت‌های فرامنطقه‌ای و احتمال نظامی شدن دریای خزر.

اکتشاف ذخایر نفت و گاز، فرصت ارزشمندی در برآورده کردن منافع ملی ایران در منطقه است. سابقه تاریخی این منابع به محدوده‌ای کوچک تر (باکو) در ابتدای تاریخ صنعت نفت بر می گردد. حوزه نفتی باکو یا قفقاز در اواسط قرن بیستم، بزرگترین

تولیدکننده جهانی نفت بود. فروپاشی شوروی موجب ایجاد وقفه و سیر نزولی در صنعت نفت و گاز شد؛ اما از نیمه دهه ۱۹۹۰م. به واسطه تلاش جدی کشورهای منطقه و حضور شرکتها و قدرت‌های خارجی در توسعه میادین نفت و گاز، طی روندی صعودی دوباره رونق خود را باز یافت.

بر اساس محاسبات انجام شده، منطقه خزر- آسیای مرکزی دارای ذخایر اثبات شده‌ای به میزان ۳۰ تا ۴۰ میلیارد بشکه نفت و خام و بیش از ۲۰۰ تریلیون فوت مکعب گاز طبیعی در محدوده کشورهای ازبکستان، قزاقستان، ترکمنستان و آذربایجان است. طبق پیش‌بینی‌های انجام شده مجموع کشورهای انرژی خیز ذکر شده تا سال ۲۰۱۵م. روزانه ۳/۸۵۶ میلیارد بشکه نفت خام و ۲۵/۸ میلیارد فوت مکعب گاز طبیعی به بازارهای مصرف عرضه خواهند کرد. در یک به طور متوسط بین ۴ تا ۵ درصدی تقاضای جهانی انرژی را پوشش خواهد داد. با وجود این، مشکل عمده صنعت نفت و گاز منطقه، از یک سو فقدان خطوط لوله کافی و مناسب جهت صدور منابع استخراج شده است و از سوی دیگر عدم تعیین رژیم حقوقی دریای - خزر است. پیش از فروپاشی شوروی، تمام نفت و گاز استخراج شده منطقه با اتصال به شبکه خطوط لوله اتحاد شوروی، از طریق آن کشور به مصرف جمهوری‌های اقماری می‌رسید. جمهوری‌های نوپای صادرکننده، پس از استقلال‌شان در پی رهایی از کنترل و تسلط انحصاری روسیه بر مسیرهای صدور نفت و گازشان برآمدند تا بتوانند به طور مستقل از این کالاهای حیاتی به بیشتری بگیرند. از این جهت بود که حضور قدرت‌ها و شرکت‌های بین‌المللی منجر به گسترش رقابت جهت تسلط بر مسیرهای صدور نفت و گاز شد. ایالات متحده و هم‌پیمانان آن (به‌ویژه از احداث کریدور انتقال انرژی از شرق به غرب حمایت می‌کنند. دلایل عمده حمایت آمریکا از این مسیر ناشی از دو عامل تامین امنیت صدور انرژی به غرب و تحریم و منزوی ساختن ایران همراه با کاهش تسلط انحصاری روسیه در منطقه می‌باشد. با توجه به این عوامل آمریکا و اسرائیل جهت بی‌ارزش ساختن موقعیت ژئوپلیتیک ایران و پررنگ ساختن اهمیت ژئوپلیتیک ترکیه حمایت‌های وسیعی از پروژه مذکور به عمل می‌آوردند.

دو هژمون منطقه‌ای دیگر (روسیه و چین) نیز در جهت تسلط بر مسیرهای صدور

انرژی تلاش می‌کنند. روسیه با تلقی به عنوان عرصه منافع راهبردی‌اش، مخالف کنترل سایر کشورها بر این مسیرها می‌باشد. از این گذشته سعی می‌کنند با ایجاد اتحاد بین کشورهای تازه استقلال یافته مشترک المنافع، امپراتوری روسیه را احیا کنند. از این جهت، علی‌رغم بهبود روابط با ایران، گسترش نفوذ ایران در منطقه را تا جایی می‌پذیرد که ضربه‌ای به منافع ملی‌اش وارد نشود و این کشور تبدیل به رقیب عمده‌اش در انتقال ذخایر مذکور به بازارهای جهانی انرژی نشود. چین نیز به دنبال حضور در منطقه و تامین بخشی از نیازهای انرژی خود از آسیای مرکزی و جلوگیری از سرایت بی‌ثباتی‌های سیاسی-امنیتی این منطقه به نواحی تجزیه طلب شمال غربی‌اش می‌باشد. اما در عین حال مخالف عبور لوله‌های نفت و گاز، تکرار از ایران نیست. در این عرصه عوامل دیگری نیز مطرح هستند که از سرچشمه‌های داخلی ریشه گرفته و مانع تحقق منافع ملی ایران و استخراج و انتقال نفت و گاز خزر از طریق ایران شده است.

بخشی از موانع داخلی به صورت سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در مقاعد کردن کشورهای منطقه جهت احداث خط لوله از طریق ایران بر می‌گردد. زیرا تحت تاثیر فضای ایدئولوژیک و عدم توجه به تخصص در گزینش متولیان سیاست خارجی و به چالش کشیدن نظام بین‌الملل، منافع ملی به عنوان راهنمای عمل سیاست خارجی جمهوری اسلامی، جایگاه والایی نداشته است. دسته دوم موانع داخلی به مشکلات و مسائل نظام سیاسی کشورهای انرژی خیز منطقه بر می‌گردد که به لحاظ فضای سیاسی، دچار بی‌ثباتی‌های سیاسی-اقتصادی و بحران‌های منطقه‌ای شده‌اند. این مشکلات با سلب قدرت تصمیم‌گیری مستقل، کشورهای مذکور را تحت فرمان قدرت بی‌رتم نظیر روسیه و آمریکا در آورده است. آنها برای کسب امتیازات اقتصادی و سیاسی از آن قدرت‌ها علی‌رغم منافع سرشاری که در انتقال انرژی از ایران دارند، تمایل چندانی به توسعه همکاری‌ها در این زمینه نشان نمی‌دهند. اختلاف ایران با کشورهای ساحلی روی رژیم حقوقی دریای خزر نیز از جمله موانعی است که باعث محدود شدن فرصت‌های ایران برای مشارکت در توسعه و صدور منابع انرژی منطقه از ایران می‌شود. این در حالی است که انتقال انرژی

نفت و گاز از مسیر ایران، با صرفه ترین راه ممکن از نظر هزینه های احداث خط لوله، عواید ترانزیت، طول مسیر خط لوله و مسائل امنیتی است. همچنین ایران صرفاً یک مسیر برای ترانزیت نفت و گاز نیست بلکه با توجه به فاصله زیاد میادین نفت و گاز جنوب کشور با شهرها و نواحی پر مصرف شمال کشور یک خریدار قابل اتکا برای نفت و گاز کشورهای منطقه است. از سوی دیگر مخالفت آمریکا با حضور سیاسی موثر ایران در منطقه دریای خزر، ایران را از دستیابی به منافع سیاسی و امنیتی خود دچار مشکل نموده است.

مسئله اصلی پژوهش حاضر این است که دیپلماسی انرژی ایران، چه نوع خط مشی و رویکردی را سرلوحه فعالیت ها و اقدامات خود قرار دهد تا در مسیر تامین منافع ملی، توسعه ای اقتصادی، کشور و دستیابی به جایگاهی که شایسته ی موقعیت منطقه ای و بین المللی ایران است، گام بردارد.

فهرست مطالب

۱۱	 مقدمه
۱۷	 فصل اول - تمهیدات نظری
۱۷	 مفاهیم و اصطلاحات
۱۷	 امنیت انرژی
۱۸	 دیپلماسی انرژی
۱۸	 ژئوپلیتیک
۱۹	 ژئواکونومی
۲۰	 منابع انرژی
۲۱	 منافع ملی
۲۱	 جایگاه انرژی در عصر گفتمان ژئواکونومیک
۲۲	 دیپلماسی و امنیت انرژی
۲۴	 ژئوپلیتیک نوین انرژی
۲۷	 تغییرات ژئوپلیتیک تولید
۲۸	 تغییرات ژئوپلیتیک مصرف
۳۲	 رویکردهای ژئوپلیتیک به انرژی
۳۲	 رویکرد غرب
۳۳	 چین
۳۴	 هندوستان
۳۵	 روسیه
۳۵	 اتحادیه اروپا

فصل دوم: ذخایر انرژی جهان و منابع حوزه دریای خزر.....	۳۷
تجارت جهانی انرژی‌های اولیه.....	۳۸
نفت.....	۴۱
گاز طبیعی.....	۴۸
ذغال سنگ.....	۵۴
انرژی اتمی.....	۵۶
ژئوپلیتیک دریای خزر.....	۵۹
اهمیت انرژی دریای خزر.....	۶۱
اهمیت دریای خزر برای جمهوری اسلامی ایران.....	۶۳
پتانسیل انرژی دریای خزر.....	۶۶
پتانسیل نفت دریای خزر.....	۶۹
پتانسیل گاز طبیعی دریای خزر.....	۷۴
فصل سوم: سیاست خارجی ایران در منطقه قفقاز و حوزه دریای خزر.....	۷۹
مقدمه.....	۷۹
عوامل موثر در سیاست خارجی ایران.....	۸۰
تعامل انرژی و سیاست خارجی.....	۸۲
تعامل اقتصاد انرژی و سیاست خارجی ایران.....	۸۴
چالش‌های سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در حوزه دریای خزر.....	۸۶
مواضع ایالات متحده در قبال ایران.....	۸۷
آمریکا، مخالف استراتژیک ایران.....	۸۷
سیاست تحریم.....	۹۳
امنیت عرضه انرژی، دغدغه عمده زمامداران ایالات متحده آمریکا.....	۹۴
ایستار بازدارنده آمریکا علیه حضور ایران در منطقه خزر.....	۹۵
محدودیت‌های داخلی.....	۹۸
جایگاه مفهوم منافع ملی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران.....	۹۸

۹۹	ناکارآمدی سیاست خارجی ایران.....
۹۹	محدودیت‌های منطقه‌ای.....
۹۹	مسائل نظام سیاسی کشورهای منطقه آسیای مرکزی.....
۱۰۰	رژیم حقوقی دریای خزر و مساله انتقال انرژی از ایران.....
۱۰۴	روسیه.....
۱۰۵	آذربایجان به عنوان چالش اصلی ج.ا.ا.....
۱۰۶	قزاقان.....
۱۰۷	ترکمنستان.....
۱۱۲	سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در منطقه قفقاز.....
۱۱۲	۱. تأکید بر سلطنت ملی به جای تأکید بر ایدئولوژی.....
۱۱۳	۲. اولویت منابع انسانی.....
۱۱۳	عملکرد جمهوری اسلامی ایران در قفقاز.....
۱۱۴	عوامل انفعال ایران در منطقه قفقاز.....
۱۱۶	نقش عوامل ژئوپلیتیکی در تنظیم سیاست خارجی ج.ا.ا. ایران در قفقاز جنوبی.....
۱۱۶	مسیرهای انتقال انرژی به بازارهای بین‌المللی.....
۱۱۶	تهدیدات فرامنطقه‌ای.....
۱۱۷	پیوستگی و مجاورت جغرافیایی.....
	نیاز منطقه به ایران برای دسترسی به آبهای آزاد و مسرعه حمل و نقل
۱۱۷	
۱۱۷	همسایگی و لزوم حسن همجواری.....
۱۱۸	نحوه مشارکت ایران در میانجی‌گری و حل مناقشات منطقه‌ای.....
۱۱۸	توجه به استقلال واحدهای سیاسی منطقه.....
۱۱۸	بهره‌برداری متقابل از قفقاز برای ترانزیت کالا و گاز.....
۱۱۹	پیشنهادات.....
۱۱۹	نتیجه‌گیری.....

فصل چهارم: دیپلماسی انرژی ایران در منطقه قفقاز و حوزه دریای خزر ۱۲۱

مقدمه ۱۲۱

دیپلماسی انرژی ۱۲۳

دیپلماسی انرژی جمهوری اسلامی ایران در افق سند چشم انداز ۱۲۴

دیپلماسی انرژی جمهوری اسلامی ایران ۱۲۷

ایران و امنیت انرژی منطقه خزر ۱۳۳

آسیای مرکزی و آینده انرژی ایران ۱۴۰

جمع بندی و نتیجه گیری ۱۴۳

منابع و مآخذ ۱۵۱